

О „ЛИЈЕВИМ ГРЕШКАМА“ У ХЕРЦЕГОВИНИ*

Указао бих на неколико момената у вези с нашим данашњим разговорима.

Прво да напоменем да сам се ја врло мало задржао у Херцеговини, од краја октобра 1941, можда од 1. новембра, до средине фебруара 1942; дакле, мало више од три мјесеца. Са мном су још дошли Војо Поповић (под псеудонимом Петар Божовић) и Станко Бурић. Одлуку за наш одлазак у Херцеговину на партијско-политички рад саопштио нам је Блажо Јовановић, тадашњи организациони секретар Покрајиноког комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак (око 20. октобра). Није ми познато на чији смо захтјев пошли, али вјерујем да је то било на тражење Светозара Вужмановића Темпа, а дошло преко ЦК КПЈ. По доласку у Херцеговину, у околину Билеће, иако ми је речено да ћу радити као инструктор, укључио сам се у Окружни комитет КПЈ за источну Херцеговину и дјеловао као његов редовни члан. Војо Поповић је пошао у требињски срез и постао секретар Среског комитета, док је Бурић дошао на исту функцију у љубињском срезу.

Састав ондашњег Окружног комитета, колико се сјећам, био је: Миро Попара, као секретар, Радован Папић, Обрен Старовић, Војо Поповић, Брано Ковачевић (задужен за рад са омладином) и ја. Састанцима ОК присуствовала је пар пута и Драгица Правица, али се не сјећам у каквом својству. Иначе, прије мене у Херцеговину је био стигао и Петар Драпшин (псеудоним: Петар Илић), шпански борац, задужен за рад по војној линији. Фигурирао је као командант наводног Штаба партизанских одреда за Херцеговину, иако тај штаб практично није постојао, и Драпшинова се дјелатност сводила на одржавање пропагандно-политичких конференција и

---

* Ријеч у дискусији на Савјетовању посвећеном љевичарским идејно-политичким застравањима и грешкама у току једне фазе устанка у Херцеговини (1942). Ово је коригована и допуњена верзија текста. Савјетовање, под називом „Иванчићи у свијетлу сјећања учесника, историјске обраде и архивске грађе“, одржано је 11. јуна 1982. у Требињу.

организовање војних јединица по селима, углавном у билећком срезу, гдје се и налазио центар руковођења, са сједиштем у селу Пађени, повремено и Фатница.

*

Према мом виђењу, ситуација је тада била следећа:

Прво, скоро сва источна Херцеговина (шест срезова: требињски, билећки, гатачки, невесињски, столачки и љубињски) била је захваћена борбеним, устаничким расположењем. То, изузимајући дјелимично коњички срез, гдје су дјеловали комунисти изашли из Мостара, није био случај са западном Херцеговином. Ван градова и саобраћајница, села су у источној Херцеговини била мање-више слободна, под контролом чета „народне војске“, створених у претходним акцијама против усташа. То је стварало изванредно повољне околности за партијско-политички и војни рад. Истина, послје јунских и августовско-септембарских акција осјећао се као неки предах, као недоумица и неизвјесност — шта и како даље (говорим о основним устаничким масама). Чињеница је, ипак, да су сеоске чете „народне војске“, претходно створене опонтано или уз учешће комуниста, биле спремне да бране своја села.

Друго, основицу устанка у источној Херцеговини чинили су скоро искључиво Срби, српски живаљ. Са изузетком требињског среза, гдје је, у Цивару, постојала мања муслиманска партизанска чета, од Муслимана и Хрвата у покрет су били укључени само појединци. У току антиушастких акција дошло је понегдје, под утицајем реакционара и великосрпских шовиниста, тамо гдје су комунисти губили контролу — до погрома над муслиманским живљем и заробљеним домовима, на примјер у билећком срезу, па је и то одбијало Муслимане, гурало их да се склањају у градове, под заштитом усташа и окупатора.

Треће, партијска организација била је релативно слаба. Било је очигледно да није имала дугу традицију рада, да се у многим крајевима тек организационо зачињала. Можда је у том погледу најбоље стање било у требињском срезу. Јачање партијске организације, њено организационо и политичко учвршћивање наметали су и сами догађаји, а томе су доста допринијели они припадници покрета (студенти, ђаци, просвјетни радници и др.) који су послје априлског рата пристигли у своје крајеве. Може се рећи да је у јесен 1941. Комунистичка партија, иако организационо не баш развијена, имала претежан политички утицај на устаничке масе источне Херцеговине, мада су у неким крајевима, биће у свим срезовима, одређен утицај имали различити реакционарни, монархистички и капитулантски елементи.

Четврто, у јединицама тзв. народне војске, у ситуацији када оне још нијесу биле преведене на принципе партизанске војне организације — стање духова је било такво, бар у већини случајева, да су биле спремне да се боре против усташа, али не и против италијанских окупатора. Ту треба имати у виду ситуацију да су се

Италијани, послје успеха антиушашке акције почетком септембра, јављали као тобожњи спасиоци српског народа од ушашког терора. У ствари, то је била нова, лукава тактика окупатора. Пошто је ушашка власт потучена и компромитована, Италијани су пожурили да посједну градове источне Херцеговине. Они су изјављивали да се не слажу са ушашким злочинима и, рачунајући на колаборантске, прочетничке елементе, позивали су Србе на „сарадњу“. То је био покушај сламања устаничког покрета српских маса, који се за окупатора јављао као нов фактор. Не може се рећи да овакво држање окупатора није имало одређеног дејства. Устаници су се из Билеће, коју су заузели прогонећи ушаше, повукли без борбе када су се појавили Италијани. Окупатор није залазио у ослобођена села, држао се углавном градова и саобраћајница.

Тако, с једне стране, окупаторско држање а, с друге, политичка и војна неприпремљеност чинили су да постојеће војне јединице још нијесу биле спремне да врше нападе на окупаторске трупе. Изузетак је у том погледу стање у требињском и дјелимично у билећком срезу, јер су тамо већ у новембру и децембру 1941, уз садејство црногорских партизанских јединица, вођене борбе против окупаторских колона, нарочито на комуникацији Требиње — Билећа. Али је, на примјер, у невесињском срезу прва борба против Италијана била 27. новембра 1942, и то уз учешће Првог ударног батаљона. Ситуација је олична и у неким другим резевима.

Пето, војно-политичка ситуација у источној Херцеговини развијала се под снажним утицајем ситуације у Црној Гори. У пограничним срезovima (гатачка, билећки, требињски) постојала је тијесна партијска и војна сарадња у свим фазама борбе у току 1941. и 1942. године, с тим што су црногорске партизанске јединице оперисале на тлу Херцеговине. Али не само то. Партијско-политичко и војно руководство источне Херцеговине не само што је помно пратило и трпјело утицај ситуације у Црној Гори него је и блиско слиједило војно-политичку линију црногорског руководства, као што је и ово сматрало за своју дужност да помаже развитак устанка у Херцеговини.

Мислим да се може рећи да је утицај партијске организације у Црној Гори на ситуацију у Херцеговини (говорим о години 1941—1942) био пресуднији него што је то случај са утицајем Покрајинског комитета КПЈ за Босну и Херцеговину или Обласног комитета у Мостару. Томе су вјероватно погодовали географски услови (блискост, могућност одржавања веза и сл.), али и снага покрета у Црној Гори, ефикасност и успјех неких великих акција против окупатора.

Нарочито је био јак утицај на плану стварања партијске и војне организације и покрета оружане борбе против италијанских окупатора. Снажан печат свему томе давала је личност Саве Ковачевића, тада команданта Никшићког НОП одреда, а касније и члана Главног штаба НОПО за Црну Гору и Боку и Врховног штаба. Под његовом су командом, често уз његово непосредно учешће, у

току новембра и децембра (наравно и касније) изведене велике акције против италијанских трупа код Вилуса, на релацији Требиње — Билећа, на сектору према Боки (Црквице, Драгаљ, Дворник), вјероватно тада највеће акције против акупатора у читавој Југославији, што је изазвало дивљење и подстицало на борбу. Под Савином командом ослобођени су Ластва и Грахово. У Ластви је Сава формирао привремени Оперативни штаб за Херцеговину, чији је командант био он у почетку. Значајну су улогу имала савјетовања војних и политичких руководилаца из неких срезова источне Херцеговине која је организовао у средишту Оперативног штаба, у Ластви. Он је на њих преносио своја војна и политичка искуства, али изнад свега — онагу личног примјера њему својствене смјелости и храбрости. И сам је обилазио сусједне херцеговачке крајеве кад је сматрао да је то потребно или су га позивали да помогне. Колико се сјећам, његови су били и идеја и формирање Првог ударног батаљона, под командом Влада Шегрта, у чији су састав, поред херцеговачких, ушли и борци са сусједне територије Црне Горе, и који је одиграо врло запажену улогу у разгоријевању устанка у Херцеговини.

*

Таква је приближно била ситуација у вријеме мога доста кратког боравка у Херцеговини. Па ако се ради о тзв. лијевим грешкама, што је и тема нашег савјетовања, онда се може рећи да тада тих грешака, тих секташких застрањивања, није било. Штавише, било је супротних појава, појава опортунизма: не само колебање и неспремност за борбу против окупатора него и тешко прихватање обрачуна са српским издајничким, петоколонашким елементима.

Ипак, ситуација се из дана у дан побољшавала. Партијска руководство, како Окружни тако и срески комитети, усмјерили су своју активност на ширење партијске организације и СКОЈ-а, политичку агитацију и стварање језгара партијске војне организације. Та су језгра стварана унутар постојећих чета „народне војске“ или су читаве те чете претваране у партизанске. Радило се на одабирању провереног командног кадра и одређивању „политичких повјереника“, односно политичких комесара. Понегдје су од постојећих чета формиран батаљони, а када је образован Оперативни штаб у Ластви, војна организација је кренула и постављена на чвршће војничке и политичке основе.

Политичка ситуација је крајем 1941. била изузетно повољна. Масе су се све више повезивале за политику Партије, полагаале наде у побједу Црвене армије, пратиле са одушевљењем успјехе борбе у Црној Гори и у другим крајевима Југославије. Италијани нијесу правили испаде (а ни усташе), села су била слободна, година родила. Могућности наше политичке агитације биле су неограничене; она је падала на погодно тло. Одржавани су зборови и сасанци, вечерња кола и сијела. Свуда се чула народна и партизанска

пјесма. Било је то такво народно јединство (још није постојала унутрашња диференцијација), такво борбено одушевљење, па и спремност за борбу, да сам ја ријетко видио нешто слично у нашој народноослободилачкој борби. (Моји су утисци, додуше, из билећког среза, дјелимично и требињског, али мислим да је слична ситуација била и у другим крајевима источне Херцеговине). Мислим да је на тој и таквој основи и дошло до онаквог изузетног полета устанка у прољеће 1942. године.

Дакле, тада, крајем 1941, није било лијевих прешака, нити је за њих било услова. Када се говори о лијевим грешкама онда се мисли прије свега на претјерано заоштравање борбе против представника старог друштвеног поретка, односно политички неоправдане ликвидације појединаца обиљежених као активних или потенцијалних непријатељи, сарадника окупатора, укључујући и метод ликвидације. Прве идеје, колико знам о тој страни ослободилачке (револуционарне) борбе, о ликвидацији екопонтата „пете колоне“ — дошле су из Црне Горе. Њих смо донијели и ми који смо послати на рад у Херцеговину, али се највише та пракса преносила преко сусједних партијских и војних кадрова који су контактирали са Херцеговином. Сјећам се да сам и ја, чим сам стигао у билећки срез, покушао да примјеним праксу „ликвидације“, али није ишло. Нити је партијска организација за то била припремљена, нити су постојали политички услови. (Случај са Војом Поповићем, у требињском срезу, био је нешто друкчији, при чему су играли улогу како његово дословно схватање „партијске линије“ тако и његова лична својства, његов темперамент. Станко Бурић је ипак био смиренији, промишљенији и политички зрелији партијски радник).

Лијеве, секташке грешке у раду партијске организације испољиле су се нарочито у прољеће, у току распламсавања устанка. Нијесу у питању била само претјеривања у ликвидацији „пете колоне“, него и запостављање партијске организације, односно политичког рада у масама.

Својеврсна политичка грешка било је стапање Партије и војне организације, које се читавало и у томе што су најбољи партијски кадрови ушли у штабове и што се у штабовима доносила одлука о мање-више свим политичким и војним питањима. То важи како за Оперативни штаб за Херцеговину (командант Петар Драпшин, политички комесар Мирко Попара, замјеник политичког комесара Павле Ковачевић) тако и за остале штабове. Све је било подређено фронту, војним акцијама. Али је зато позадина била препуштена непријатељском роварењу, као што је и у партизанским јединицама, због слабог партијско-политичког рада, непријатељ могао да ровари и кује завјеру. Ако се свему томе додају драстичне конфискации, пароле о „другој етапи“ и „совјетизацији“, па и покушаји „колективизације“ (значај овога се често преувеличава) — онда је јасно како су настајали повољни услови за четничку пропаганду, за противустаничку акцију непријатеља.

Наравно, љевичарске грешке, односно субјективне идејно-политичке слабости и промашаји херцеговачког партијског руковод-

ства и партијске организације у цјелини, само су један од фактора, односно узрочника слома устанка у Херцеговини крајем прољећа 1942. године. Постојали су за то и други, важнији чиниоци, читав комплекс објективних, историјских околности, о којима овдје не желим да поворим.

*

Хтио бих нешто рећи о субјективним изворима тих лијевих, секташких скретања и промашаја. Чињеница је да је партијска организација у Херцеговини била млада, неискусна, стварана у току самог устанка, без потребне идеолошке изграђености и политичког искуства (чланство у већини сељачко), и да се као таква нашла у центру изванредно бурних збивања, у средини историјски и политички специфичној, да се оучила са једним ријетко виђеним револуционарно-устаничким полетом чију су основицу чиниле сељачке масе. Њене су заслуге што је дошло до тако снажног разгарања устанка, али у њеној идејно-политичкој незрелости криле су се и клице њених политичких промашаја, односно пораза који је у једном тренутку доживјела.

Кад се у овоме процјењује значај субјективних чинилаца, онда ми се чини да је велика и најодговорнија улога била водећих кадрова, ондашњег руководства у Херцеговини. Ту, прије свега, мислим на Мира Попару и Петра Драпшину. Попару сам знао из партијског рада на Београдском универзитету, гдје смо једно вријеме друговали. Он је пред рат партијски радио и у Херцеговини. Био је добар друг, човјек широке културе, успјешан говорник и изванредно популаран у масама. Оно што ми је тих дана заједничког рада посебно падало у очи, то је да је у иступањима успјешно знао да повеже устаничке традиције Херцеговине (друга половина XIX вијека и „Млада Босна“) с актуелним задацима народноослободилачког устанка. Посједовао је бројне врлине као човјек и комуниста, али ми се чини да му је недостајала дубља идеолошка основа и да је био поводљив за један или други утицај, за једну или другу крајност. Бреме које је носио очигледно је било претешко за његова плећа.

Што се Драпшина тиче, у нашим краткотрајним контактима стекао сам утисак да је човјек одан, храбар, са искуством оружане борбе (у Шпанији), да има духа и интелигенције, али да је претјерано емотиван, психички нестабилан. Знао је да се занесе, да се одушеви. Импоновао му је Сава Ковачевић својом иницијативношћу и неустрашивошћу. Говорио је да је у војничком погледу од Саве више научио за два мјесеца него у Шпанији за двије године. И њега су догађаји носили, и као да није био у стању да им нађе праву мјеру. Он као да је био рођен за залете, за претјеривања.

Мислим да је и Павле Ковачевић, који је негдје у марту 1942. дошао из Црне Горе на дужност замјеника политичког комесара Оперативног штаба, својим ставовима, својим држањем доста до-

принио лијевим грешкама. Попара, Драпшин и Павле чинили су тројку која је у то вријеме одређивала политичку линију и пресудно утицала на политичка и војна збивања у Херцеговини.

*

Напомињем да сам из Херцеговине пошао за ослобођену Фочу (фебруара 1942), гдје сам примио дужност секретара Окружног комитета Партије, и да сам отуда пажљиво пратио развитак прилика у Херцеговини. Када сам негдје у јулу, послје повлачења из Фоче, стигао у сједиште Централног комитета и Врховног штаба (у близини села Врбнице, на тој територији се налазио и Херцеговачки одред), срео сам се са Титом и Ранковићем. Ранковић ми је рекао да је њихова оцјена посљедњих збивања у Херцеговини поразна, да три најдоговорнија руководиоца због својих грешака заслужују најтежу казну. А за Павла је рекао: „Није ни чудо, он је стари секташ“. Већ се знало да су Миро и Павле пали у руке четника и окупатора, а да је Драпшин уз пуно опасности успио да се некако извуче из Херцеговине и прикључи се Херцеговачком одреду. Кажњен је само искључењем из партије, и деградиран на обичног борца (као такав је и рађен).

Већ сам нешто рекао о томе како су политичка и војна збивања у Црној Гори утицала на развој устанка у Херцеговини. У одговарајућој су мјери и идејна застрахења и секташке грешке преносени и утицали на ситуацију у Херцеговини. То се чинило преко више канала: партијским „директивним“ и пропагандним материјалом, контактом партијских и војних кадрова, учешћем у акцијама црногорских војних јединица и снагом примјера. А лијевих грешака у Црној Гори било је и те како. Њих су наметнули за њих највише одговорни делегати Централног комитета. Прво је то био М. Билас, који је секташки сузбио политичку платформу и увео праксу неприхватљивих „ликвидација“ „пете колоне“. Иван Милутиновић, који је смијенио Биласа са задатком да исправи почињене грешке, ускоро је, по доласку у Црну Гору, још и више сузио партијску линију и заострио ситуацију. Истина, и непријатељ је свјесно наметао линију грађанског рата, али руководство устанка није било дорасло да му супротстави широку платформу народноослободилачке борбе, него је често губило оријентацију, прибјегавало и ликвидацији „потенцијалних“ непријатеља и сл.

Херцеговачко руководство као да се такмичило не само да слиједи него и да превазиђе своје узоре. Заносећи се војним успјесима, оно је испустило политички рад. Уколико га је и било, он је био усмјерен претежно на заостравање класне борбе. Такође, поред позитивног, подстицајног, дошло је из Црне Горе и оно што бисмо могли назвати као негативни утицај.

Ваља нешто рећи и о улози у томе и Саве Ковачевића. Ова легендарна личност, један од најславнијих ако не и најславнији командант нашег револуционарно-ослободилачког рата, има огромне

заслуге за успјех устанка како у Црној Гори тако и у Херцеговини. Магична снага његовог јунаштва преносила се на људе, подизала их у борбу. Био је интелектуално снажан, политички развијен. Ипак, у тој првој, тешкој години устанка он је знао да се заборави, да чини политичке промашаје. Сувише се предавао снази воље, сили оружја. Он је у неку руку био екстремни израз војно-политичке климе створене у устаничким редовима у Црној Гори, а затим и у Херцеговини, у условима када окупатор и његове домаће слуге намећу класни грађански рат, а субјективне устаничке снаге томе кратко-видо насиједају и траже најкраћи пут до побједе. Сава је (не сам) показао како се то ради када је на Грахову осудио на смрт осам угледних, прочетнички настројених првака са судијом Новицом Ковачевићем на челу и још толико на „смрт условно“ за годину дана. На територији под његовом командом (Орјенски батаљон) стријељан је и први партијац — због „кукавичлука“. Кад је мучки убијен Ђоко Путица, командант Оперативног штаба НОПО за Херцеговину, Сава је лично предводио „казнену експедицију“ и над припадницима теренског четничког батаљона у Љубомиру извршио строгу одмазду.

Тада је многим нама комунистима то изгледало нормално, „на линији“, да одговара „етапи“ борбе, да је истински револуционарно. Није ни чудо да су такви поступци служили као примјери за подражавање. Комунисти су поједине ексцесе правили у најдубљем увјерењу да раде за добро народа, за успјех ослободилачке и револуционарне борбе. Али, потврдила се стара сентенца да је „пут у пакао поплочан добрим намјерама“. Борећи се, постижући успјехе, комунисти су правили и грешке. Понекад су нас оне коштале скупо, често драгоцјених људских жртава.

*

Не могу да кажем колико су одлуке јануарског Савјетовања у Иванчићима имале утицаја на ситуацију у Херцеговини, али да су имале одјека у то сам убијеђен. Ја сам се тада још налазио у Херцеговини. На Савјетовање је отишао Миро Попара, биће да је још учествовао и Брано Ковачевић, и са њега се повратио некако „наоштрен“. Нама у Окружном комитету је говорио загледајући у мањи нотешчић у којему је имао забиљешке. Изнио нам је, говорим по сјећању, да се, у вези с почетком зимске офанзиве Црвене армије, врши политичка диференцијација и поларизација у међународним односима. Међународна се реакција, предосјећајући скори крај рата, концентрише, прибира снаге да завршетком рата сачува своје класне позиције и империјалистичке интересе. Одрас тога је, како нам је говорио Попара, и појачана активност четника као ударне снаге наше домаће реакције, којима је сва брига да завршетком рата успоставе стару власт. То је нарочито показао случај Србије, па и источне Босне. У вези са тим се донекле мијењају и наши задаци. Не напуштајући линију народноослободилачког ра-

та, ми морамо више обратити пажњу на наше класне задатке. Завршна, друга етапа борбе је пред нама; треба све урадити да власт пређе у руке снага које се боре. Зато се мора појачати борба против експонената буржоазије, четника и других петоколонаша. Борити се против кулака а стварати савез радника и средњих сељака. У војним јединицама дати приоритет радницима и сиромашним сељацима. Свим силама спријечити појаву и формирање четничких јединица.

То су отприлике биле идеје које нам је пренио Попара.

Ми смо, наравно, то свесрдно прихватили. Попара је о истом, врло ангажовано и повишеним гласом говорио и на једном ширем скупу бораца и народа, чини ми се у Фатници. Ставови су пренесени и на друга руководства и партијске организације.

Иначе, кад се говори о идејним изворима лијевих грешака, не само у Херцеговини него и у Црној Гори, а било их је ваљда у мањој мјери и у другим крајевима Југославије — онда су основане тврдње да оне једним дијелом потичу, нећу да кажем са Савјетовања у Иванчићима јер са њега не постоје изворни документи, у сваком случају од тадашњих ставова и оцјена централног руководства. У то сам се увјерио када сам посљедњих дана, у вези с овим нашим окупом, прелиставао изворне материјале из тога времена, нека писма Централног комитета и сл. У њима се, поред текућих оцјена и директива потчињеним руководствомима за практични рад, говори и о наступајућој новој етапи ослободилачке борбе у којој ће класни моменти играти све више улогу, па се у складу са тим треба и понашати.

Главном штабу НОПО за Црну Гору поручује се да треба извршити чишћење народноослободилачких одбора и партизанских јединица од кулачких елемената. Наглашава се да је у новој ситуацији посебна улога намијењена Првој пролетерској бригади.

У једном писму из почетка фебруара Оперативном штабу НОПО за Херцеговину које носи Титов потпис каже се да четничке формације „не смију постојати на територији Врховног штаба“. Затим се поручује: „Гдје год се појаве те банде одмах убијати њихове вође и главне покретаче“. Савјетује се да не треба формирати „добровољачку војску“ (какав је случај био у источној Босни) „ако код вас постоје услови за стварање само партизанске војске“. И још се наглашава: „по оваку цијену морате ликвидирати све четничке банде на вашем подручју“. Мајор Бошко Тодоровић, организатор четничког покрета у Херцеговини, био је једном, прије његове коначне ликвидације, ухваћен и при спровођењу за Црну Гору успио је да побјегне, па Тито упућује пријекор херцеговачким руководиоцима:

„Право је чудо да сте дозволили да вам отму Тодоровића... Настојте да вам се други пут овако нешто не догоди. Кроз то се код вас осјећа мекуштво и борбена лабавост“.

Познајући осјетљивост и честољубље Драпшина, Попаре и других, претпостављам да их је ова посљедња опомена погађала право

у срце; да их је пренула и подстицала на „револуционарну ревност“ како би се „доказали“.

У вези са реченим треба истаћи три ствари:

Прво, слично заоштравање оцјена и партијске линије избија из скоро свих докумената централног руководства из почетка 1942 (негдје до априла). Касније се те оцјене мијењају, постаје јасније да ће рат дуго трајати, да се учвршћује антифашистичка коалиција три велика ратна савезника и да у складу с тим треба проширити и учврстити антифашистичку платформу народноослободилачког рата и не насиједати политици грађанског рата избјегличке владе и њених експонената у земљи.

Друго, у поменутим документима се осјећа извјесна противрјечност: на једној страни се говори да је основно борба против фашистичког окупатора, да се треба чувати политичких прешака, да у складу са карактером рата треба поставити војни и политички рад, а на другој — се сугерира став класног заоштравања и сл.

Треће, то је био краткотрајни период несигурности и колебања у процјенама унутрашњег и међународног развитака, условљен донекле тежином ситуације у којој су се наше главне снаге наше послје повлачења из Србије. Колико год да су се у директивним материјалима из тога времена назирани извори лијевих застрањивања, њих углавном није било на територији коју је непосредно контролисао ЦК и Врховни штаб (у источној Босни створена је од бивших четничких или полупартизанских јединица „добровољачка војска“, што свједочи о еластичности тактике).

Лијеве политичке грешке, које су се испоиле у Херцеговини и Црној Гори па и у другим крајевима, имају, и поред спољних утицаја, аутентично поријекло, везане су за одређено тло и одређене људе. Ако се у неким директивним материјалима више говори о „другој етапи“ која ће тек доћи, неки партијски руководиоци су схватили и понашали се као да је она већ наступила. Одговорност за претјеривања па и за извртања партијске линије највише пада на њих.

Немају, дакле, права они који покушавају да негирају или минимизирају постојање озбиљних левичарских прешака и политичких промашаја у једној фази нашег ослободилачког рата. Можемо тражити објашњење за њихово постојање, можемо чак налазити и олакшавајуће околности за одговорност њихових носилаца, али само признање постојања грешака, констатовање једне историјске истине, ни мало не умањује величину наше револуционарно-ослободилачке борбе, њене историјске тековине.

То важи и за ситуацију у Херцеговини. Ако су херцеговачки партизани понекад и трпјели неуспјехе, то им не смета да себи у историју своје ослободилачке борбе упишу велике резултате, сјајне побједе.

Додао бих да су лијеве грешке само пропратна, мање значајна појава наше плодноне револуционарне борбе. О томе не воде рачуна неки посленици наше историографије, нарочито они идејно

несигурни, који те грешке преувеличавају, нашироко распадају о њима, али не са циљем да им дају право мјесто у историји него да баце сјенку на нашу револуцију и њене тековине.

Неки историчари праве методску грешку када се некритички ослањају на писане документе. Историја се пише на основи писане документарне грађе, али не искључиво на основи ње. Треба прочитати стварно стање, реалне чињенице, односе класних и политичких снага; докучити и обухватити цјелину друштвеног процеса, одредити улогу главних актера историјског збивања, циљеве које се би постављају и резултате које постижу — да би се дошло до приближно пуне истине о неком догађају или једном времену. И, даље: неки су писани документи, нарочито приватна, незванична преписка, често израз субјективног виђења, нетачних података или површних оцјена њихових потписника, те зато могу да заведу на погрешан пут.

Мислим да у процјени резултата прве године народноослободилачког рата у Херцеговини, па и карактера политичких грешака и промашаја, треба више користити исказе учесника рата. При томе је нужно и сучељавати их и провјеравати, јер, коначно, ни учесници нијесу лишени пристрасности или слабог памћења.

Пуниша Перовић